

**Kansen en bedreigingen voor het
empowerment proces
van Roma vrouwen en meisjes
in Nieuwegein**

Christien Overdiep – 0415308

Universiteit Utrecht

Master Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken

Academisch jaar 2009-2010

Begeleider: Dr. W.M. van Londen-Barentsen

Abstract

In this thesis the opportunities and threats for the empowerment process of Roma women and girls in Nieuwegein is described. Several indepth-interviews were held with Roma women and Roma experts. The topics of the interviews were based on existing literature of three different elements of empowerment: control, critical consciousness and participation. Parenting has been added as a fourth element. The interviews were analyzed to identify which of the four elements causes the biggest threat and/or opportunity for the empowerment process of Roma women and girls in Nieuwegein.

The results show that the lack of participation in Dutch society by Roma women and girls from Nieuwegein is the biggest threat, but that at the same time participation is the biggest opportunity as well for the empowerment. The lack of participation is caused by fear for losing their own Roma identity and culture, distrust of non-Roma people and distrust of the Dutch society in general. Another opportunity for the empowerment process is the increased involvement of Roma girls in school.

1. Inleiding

Dit onderzoek geeft een beeld van de kansen en bedreigingen voor het empowerment proces van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein. Het onderzoek heeft plaats gevonden naar aanleiding van een subsidie aan de Roma zelforganisatie De Toekomst Liberta. Met deze subsidie wordt financiële ondersteuning verleend aan een sportproject voor Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein. Het doel van dit project is om de geïsoleerde positie van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein te doorbreken en door middel van empowerment. De subsidie is verstrekt door Stichting Women Win. Women Win is opgericht in 2007 en zet zich in voor de empowerment van meisjes en vrouwen door middel van sport (Women Win, 2010).

In het eerste hoofdstuk worden verschillende empowerment theorieën besproken. Vervolgens wordt kort de geschiedenis en cultuur van de Roma weergegeven, waarbij specifiek aandacht wordt gegeven aan de rol van Roma vrouwen en meisjes en aan Roma in Nederland en Nieuwegein. Vervolgens komen de onderzoeksvragen aan bod. In het tweede deel worden de opzet en resultaten van het besproken. Ten slotte worden de resultaten vergeleken met bestaande literatuur en worden aanbevelingen voor toekomstig onderzoek gedaan.

1.1 Empowerment

Empowerment is in de afgelopen decennia een populair begrip geworden en kent diverse toepassingen: naar doelgroepen, naar werkvormen, niveaus, perspectieven en benaderingen (Van Regenmortel, 2009; Verzaal, 2002). Een vaak aangehaalde definitie van empowerment is die van Rappaport (1987, blz. 122): “ empowerment is een proces waarbij mensen, organisaties of gemeenschappen meer invloed krijgen op gebeurtenissen en situaties die belangrijk voor hen zijn”. Hierbij zijn verschillende niveaus van empowerment te onderscheiden. De niveaus zijn onderling verbonden en zijn zowel oorzaak als gevolg van elkaar (Rappaport, 1987; Van Regenmortel, 2002). Bij empowerment op individueel niveau, ook wel psychologische empowerment genoemd, gaat het om het sterker maken van individuen binnen de eigen sociale context. Psychologische empowerment integreert percepties van persoonlijke controle, een pro-actieve benadering en een kritisch begrip van de sociaal-politieke omgeving (Zimmerman, 1995). Hierbij wordt het greep krijgen op het eigen leven en het zelfbewuste en kritische benadrukt (Van Regenmortel, 2002). Empowerment op het niveau van organisatie gaat om het verbeteren van vaardigheden en het geven van wederzijdse steun, hetgeen noodzakelijk is om tot verandering te komen (Rappaport, 1987; Zimmerman, 1995). Empowerment heeft hier betrekking op de managementstijl en de manier waarop medewerkers in een organisatie inspraak hebben en kunnen mee beslissen (Van Regenmortel, 2002). Op gemeenschapsniveau verwijst empowerment naar een gemeenschap die initiatief neemt om de gemeenschap zèlf te verbeteren, reageert op bedreigingen voor de kwaliteit van leven van de groep en leden van zo'n gemeenschap de mogelijkheid geeft om te participeren (Rappaport, 1987; Van Regenmortel, 2002; Zimmerman, 1995).

Andere definities van empowerment zijn te beschouwen als varianten op de vorenstaande definitie van Rappaport (Van Regenmortel, 2002). Veel definities richten zich slechts op één of twee niveaus van empowerment. Zimmerman en Rappaport (1988) omschrijven empowerment als een verbinding tussen individuele vaardigheden en krachten, natuurlijke hulpbronnen en pro-actief gedrag met een bredere sociale en politieke omgeving en sociale veranderingen.

Empowerment kan ook worden gezien als een intentioneel proces in de samenleving gericht op wederzijds respect, reflectie, zorg voor elkaar en participatie, waarbij diegene die minder controle of toegang tot deze bronnen heeft, meer controle hierover krijgt (Cornell Empowerment Group, 1989, in Verzaal, 2002). Perkins en Zimmerman (1995) benadrukken dat het bij empowerment gaat om welzijn, competenties, mogelijkheden en krachten in plaats

van om ziekte, beperkingen, problemen en zwaktes, terwijl anderen de kritische reflectie op en het begrip voor de omgeving en samenleving benadrukken (Zimmerman, Israel, Schulz, Checkoway, 1992).

Naast empowerment op psychologisch, organisatorisch en gemeenschapsniveau, maakt Verzaal (2002) onderscheid tussen 'kracht' en 'macht' in het empowerment proces. Bij 'kracht' gaat het om de ontwikkeling van eigen competenties en vermogens, waardoor de mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de omgeving wordt vergroot. Empowerment in de zin van macht verwijst naar het verwerven van controle óver en invloed op maatschappelijke structuren en organisaties; emancipatie en participatie zijn manieren om macht te verwerven (Verzaal, 2002).

Van Regenmortel (2009) koppelt aan empowerment de begrippen 'sociale inclusie en actief burgerschap'. Actief burgerschap wordt gezien als de kern van empowerment, waarbij de kracht en inzet van burgers als uitgangspunt wordt genomen en de overheid, professionele dienstverleners en maatschappelijke organisaties, nog slechts ondersteunend en in hoofdzaak aanvullend zijn (Steyaert, Bodd & Linders, 2005). Door 'sociale inclusie' aan empowerment toe te voegen, geeft Van Regenmortel (2009) op een specifieke manier inhoud aan empowerment. Volgens haar gaat het hierbij om het gevoel van daadwerkelijk 'erbij horen'. Dit krijgt echter pas werkelijk betekenis als het gepaard gaat met participatie, dat wil zeggen dat een samenleving niet alleen de mogelijkheid moet bieden om daadwerkelijk mee te doen, maar dat tegelijk ook de achtergestelde de intentie moet hebben te participeren. Sociale inclusie en participatie gaan samen met 'vermaatschappelijking'. Vermaatschappelijking is het tegengaan van sociale uitsluiting van kwetsbare personen of groepen. Vermaatschappelijking is een opdracht aan de samenleving, niet aan individuen (Steyaert, Bodd & Linders, 2005).

Vermaatschappelijking is voltooid als de samenleving werkelijk openstaat voor kwetsbare groepen, hen gastvrij onthaalt en sociale participatie plaatsvindt en verdere ontwikkeling ondersteunt (Van Regenmortel, 2009). Tot slot benadrukt Van Regenmortel (2009) de verwevenheid van het individuele, collectieve en politiek-maatschappelijke niveau van empowerment. Empowerment gaat om de eigen, individuele kracht (kwaliteiten, vaardigheden, sociaal netwerk, zelfbewustzijn), maar het is de collectieve, gedeelde verantwoordelijkheid van de samenleving om empowerment mogelijk te maken en vooral tot stand te brengen.

In dit onderzoek wordt als definitie van empowerment gehanteerd: *“empowerment is een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen*

van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie” (Van Regenmortel, blz. 24, 2009). Door de toevoeging van het laatste zinsgedeelte (“via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie”) geeft Van Regenmortel niet alleen aan wat empowerment is, maar ook hoe dit bereikt kan worden. De drie elementen controle, kritisch bewustzijn en participatie zijn van gelijkwaardig belang (Van Regenmortel, 2009).

In dit onderzoek zijn aan de hand van de door Van Regenmortel (2009) genoemde elementen (controle, kritisch bewustzijn en participatie) de kansen en bedreigingen voor het empowerment proces van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein beschreven; deze drie elementen dienen in de navolgende paragrafen steeds als vertrekpunt.

In dit onderzoek is opvoeding als vierde element van empowerment toegevoegd.

Empowerment en controle

‘Controle’ is een belangrijke component van empowerment (Van Regenmortel, 2009; Zimmerman & Rappaport, 1988). Controle bestaat uit de waargenomen eigen-effectiviteit en de ‘locus of control’.

Waargenomen eigen-effectiviteit is het geloof dat iemand heeft in zijn of haar eigen bekwaamheid in het produceren en reguleren van gebeurtenissen (Bandura, 1993; Zimmerman & Rappaport, 1988). De ‘locus of control’ verwijst naar de perceptie van oorzaken van gebeurtenissen. Een interne ‘locus of control’ betekent dat mensen het idee hebben dat hun eigen gedrag van invloed is op gebeurtenissen; een externe ‘locus of control’ betekent dat mensen geloven dat het eigen gedrag juist geen invloed heeft op gebeurtenissen (Chen & Wang, 2007; FORUM, 2004).

Empowerment en kritisch bewustzijn

Kritisch bewustzijn is een tweede element van empowerment (Van Regenmortel, 2009; Zimmerman, 1995). Bij kritisch bewustzijn gaat het om het eigen inzicht dat mensen hebben ontwikkeld op de sociaal-politieke structuur van de samenleving, de eigen positie in die samenleving en de opties en keuzes die zij denken (niet) te hebben, als gevolg van dat inzicht (Zimmerman, 1995).

Groepsidentificatie en inzicht in de sociale status van de eigen groep en andere groepen spelen hierbij een belangrijke rol (Gutiérrez, 1995; Ohmer, 2007; Zimmerman, 1995). Gutiérrez (1988;1990; 1995) heeft onderzoek gedaan naar het belang van groepsidentificatie en etnisch en kritisch bewustzijn voor empowerment van gemeenschappen van etnische minderheden. Diegene bij wie het etnische en kritisch bewustzijn word gestimuleerd, blijken eerder bereid om actie te ondernemen om de positie

van de eigen groep te verbeteren (Gutiérrez 1990; Gutiérrez, 1995). Voor de ontwikkeling van etnisch en kritisch bewustzijn is het noodzakelijk dat men zowel contact heeft met de eigen etnische groep als met andere etnische groepen. Alleen op die manier kan kritisch inzicht worden verworven op de sociaal-politieke structuur van een samenleving. Groepsbewustzijn en saamhorigheid zorgen voor gevoel voor een gedeelde toekomst, dat motiveert tot streven naar verbetering van de positie van de eigen groep (Gutiérrez, 1995).

Empowerment en participatie

Participatie is het derde element van empowerment (Rappaport, 1987; Van Regenmortel, 2009). Participatie kan gedefinieerd worden als iemands deelname aan het maatschappelijke leven (World Health Organization, 2002). Bij participatie gaat het zowel om betaalde als onbetaalde arbeid, vrijwilligerswerk, informele hulp aan anderen, deelname aan recreatieve en culturele activiteiten, sociale contacten (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2005).

Participeren in de samenleving geeft de mogelijkheid vaardigheden te leren, kritisch inzicht te ontwikkelen en een plek in de samenleving te vinden. Door te participeren wordt gestimuleerd te experimenteren met rollen in plaats van negatieve gedragingen (Chinman & Linney, 1998; Lord & Hutchinson, 1993). Bovendien zorgt participatie voor het verwerven van 'macht', namelijk het verwerven van controle over en krijgen van invloed op maatschappelijke structuren en organisaties (Verzaal, 2002). Participatie staat voor allerlei positieve aspecten, zoals zelfbeschikking, productiviteit, zelfontplooiing, het vermogen tot betrokkenheid en sociaal contact (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2005).

Etnische minderheden participeren minder in de samenleving dan anderen; ze doen minder aan sport (Van den Broek & Keuzenkamp, 2008; W. J. H. Mulier Instituut, 2006) en aan vrijwilligerswerk (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2007; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009a) en zijn minder vaak actief in de politiek (FORUM, 2010a; Instituut voor Publiek en Politiek, 2009) en op de arbeidsmarkt (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009b; FORUM, 2010b).

Empowerment en opvoeding

In dit onderzoek is opvoeding als vierde element van empowerment toegevoegd. Opvoeding kent geen eenduidige of algemene definitie. Langeveld verstaat onder opvoeding "het geheel van pedagogische handelingen en de reacties daarop van kinderen" (Langeveld in Imelman, 2000, blz. 28) terwijl Kierck vindt dat "alles wat behoort tot de menselijke relatie in potentie opvoedend is" (Kierck in Imelman, 2000, blz. 29). Imelman (2000, blz. 20) voegt toe dat het bij opvoeding om "iets waardevols" gaat, waarbij hij benadrukt dat opvoeding een positief resultaat tot gevolg dient te hebben. Imelman (2000) concludeert dat het leren van kennis en

vaardigheden het doel is van opvoeding en dat in dit leren het kind zelf ook actief is.

De drie hiervoor besproken elementen van empowerment (controle, kritisch bewustzijn en participatie) komen samen in opvoeding. Ook omgekeerd valt te constateren dat opvoeding gedreven wordt door dezelfde drie elementen. Empowerment is opvoeding; het gaat immers bij zowel empowerment als opvoeding om het versterken van individuen, het leren van kennis en vaardigheden en de actieve rol van het individu gedurende dit proces.

Opvallend is het dat er nauwelijks literatuur beschikbaar is die specifiek ingaat op het relatie tussen empowerment en opvoeding. Daar waar de relatie tussen opvoeding en empowerment wel ter sprake komt, is dit alleen in het verband van opvoedingsondersteuning en interventie.

Opvoedingsondersteuning bevordert optimale ontwikkeling van kinderen door versterking van de pedagogische competenties en draagkracht van ouders, bijvoorbeeld door middel van empowerment.

Opvoedingsondersteuning door middel van empowerment is gericht op het (Nederlands Jeugd Instituut, 2010):

- versterken van het zelfvertrouwen van ouders;
- aansluiten bij het perspectief en de visie van ouders op hun situatie;
- betrekken van ouders bij de ontwikkeling van plannen;
- als uitgangspunt nemen van vragen en behoeften van ouders;
- activeren van ouders om zelf oplossingen te zoeken voor de eigen situatie;
- aanspreken van ouders op hun sterke kanten;
- aanspreken van ouders op hun eigen inzet en verantwoordelijkheid;
- respecteren van de eigen keuzen en het zelfbeschikkingsrecht van ouders.

1.2 Roma

Roma worden in de volksmond 'zigeuners' genoemd. De term 'zigeuner' is afgeleid van het Duitse woord 'ziehende Gauner', dat 'rondtrekkende bandiet' betekent en wordt daarom als een scheldnaam gezien (Rodrigues & Matelski, 2004). De term Roma staat voor zowel de gehele bevolkingsgroep, als voor één van de verschillende stammen (Roma, Sinti, Kalderari, Gitanos, etc.) binnen deze bevolkingsgroep. In dit onderzoek wordt uitsluitend de term 'Roma' gebruikt, waarmee zowel de in Nederland wonende Roma als Sinti worden bedoeld

Door de afwezigheid van historisch gedocumenteerd materiaal is er veel onduidelijkheid over de oorsprong van Roma. Tegenwoordig is de meest gangbare theorie dat zij oorspronkelijk uit India komen, rond 900 na Christus Oost-Europa zijn binnen gekomen en omstreeks de

vijftiende eeuw in West-Europa zijn neergestreken (Gresham et al., 2001). In totaal zijn er tussen de zeven en negen miljoen Roma in Europa, waarvan de meeste in Oost-Europa wonen. Roma vormen de grootste minderheidsgroep in Europa (The International Bank for Reconstruction and Development, 2003).

Roma zijn op te delen in verschillende stammen, gebaseerd op herkomst, de plek waar ze leven, hun gewoontes en hun dialect. De grootste Roma stammen zijn de Roma, Sinti, Kalderari, Romnical, Erlides en Gitanos (Corsi et al., 2008). Tussen verschillende families en groepen Roma is sprake van grote verscheidenheid, met name op het gebied van huisvesting, religie, taal, verblijfsstatus, periode van immigratie en oorspronkelijke herkomst (Corsi et al., 2008; Spolu International Foundation, 2007). De Roma en Sinti zelf maken weinig onderscheid tussen de verschillende groepen. Zij kijken vooral naar wat hen onderling verbindt, namelijk de taal (Romani), cultuur, tradities en liefde voor muziek en dans (Vos, 2008).

Roma in Nederland

In 1420 zijn de eerste Roma in Nederland gearriveerd. De nazaten van de Roma uit de vijftiende eeuw wonen nu veelal in woonwagenkampen in onder andere Veldhoven, Woensdrecht en Groningen (De Graaf & Choe, 2009). Deze 'oude generatie' Roma beschikt bijna allemaal over de Nederlandse nationaliteit.

Na een lange periode van repressie, waardoor de Roma bijna uit West-Europa verdwenen, arriveerde rond 1900 een tweede groep in Nederland. Een derde groep Roma vestigde zich, ondanks een ontmoedigingsbeleid van diverse overheden, in de jaren zeventig vanuit voormalig Joegoslavië in Nederland. Deze groep is de grootste binnen de huidige Roma-populatie in Nederland. De overheid verleende aan het grootste gedeelte van deze groep verblijfsvergunningen, op voorwaarde dat zij zich zouden vestigen in één van de zogenoemde opvanggemeenten (Nieuwenhuizen, 2004). Nieuwegein was één van deze opvanggemeenten. Een vierde groep Roma arriveerde in de jaren negentig van de twintigste eeuw. Deze Roma zijn gevlucht voor het oorlogsgeweld in voormalig Joegoslavië en voor het uiteenvallen van de communistische regimes in Oost-Europa (Rodrigues & Matelski, 2004).

Het precieze aantal Roma in Nederland is moeilijk te bepalen. Cijfers variëren van tweeduizend tot dertigduizend. De meeste onderzoekers schatten dat er tussen de zesduizend en tienduizend legale Roma in Nederland zijn (Corsi et al., 2008; Rodrigues, 2006). Roma zelforganisaties noemen hogere aantallen, zij geven aan dat er tussen de twintigduizend en tweeëntwintigduizend Roma in Nederland wonen (Emaar, 2008). Dat exacte cijfers ontbreken, komt enerzijds doordat er in Nederland niet op etniciteit wordt geregistreerd en anderzijds omdat de meeste Roma, vanwege angst voor discriminatie, niet

voor hun etnische en culturele achtergrond uitkomen (Dokters van de Wereld, 2009; Rodrigues & Matelski, 2004; Spolu International, 2007). Naar schatting is bijna 50% van de Roma in Nederland jonger dan achttien jaar en slechts 10% is ouder dan vijftig jaar (Emaar, 2008). Ongeveer de helft van alle Roma en Sinti in Nederland wonen in woonwagens, dit zijn met name de Roma die zich al voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland vestigden (Emaar, 2008).

Roma worden in Nederland door velen beschouwd als een bedreiging voor de stabiliteit en het welzijn van de maatschappij en worden afgeschilderd als ondankbaar en onbetrouwbaar (European Network Against Racism, 2008; Spolu International Foundation, 2009). Op beleidsniveau nemen Roma een marginale positie in. Zo werd pas in 1999 de 'woonwagenwet' ingetrokken, waardoor iedere Nederlandse burger weer in een woonwagen mocht wonen (Nieuwenhuizen, 2004). Ook kregen de Roma pas in het jaar 2000 erkenning en compensatie voor het geleden leed in de Tweede Wereldoorlog (De Graaf & Choe, 2009). Roma worden door de Nederlandse overheid niet erkend als een etnische minderheid en komen daardoor niet voor in het minderhedenbeleid. Dit heeft tevens tot gevolg dat discriminatie en sociale uitsluiting van Roma niet wordt erkend en aldus niet op de politieke agenda verschijnt (De Graaf & Choe, 2009; European Network Against Racism, 2008).

De Roma cultuur kent geen schriftelijke traditie. Ouders zijn niet gewend om het lezen en schrijven bij kinderen te stimuleren en hen thuis voor te lezen (Rodrigues & Matelski, 2004). Dit kan voor een deel de taalachterstand van Roma bepalen. Uit onderzoek blijkt namelijk dat juist het lezen en voorlezen van essentieel belang is voor de taalontwikkeling van kinderen (Karmiloff-Smith, 1985).

Tot aan de jaren vijftig van de vorige eeuw volgde bijna geen enkele Roma in Nederland onderwijs. De ouders, zelf vaak analfabeet, en de scholen en gemeenten, die de Roma liever kwijt waren, zagen het nut niet in van het volgen van onderwijs (Timmermans & Van den Hurk, 2002). In de daarop volgende decennia kwam de onderwijsdeelname langzaam op gang en in 2000 volgde 90% van de Roma kinderen in Nederland voortgezet onderwijs. Ruim 70% van hen gaat naar regulier onderwijs en bijna een vijfde naar het speciaal onderwijs. Slechts weinig Roma kinderen voltooien echter een mbo, havo of vwo opleiding. Vaak blijken Roma kinderen zwakke lezers, wat gedeeltelijk verklaard kan worden uit het feit dat hun ouders weinig onderwijs hebben gevolgd en doordat de Roma cultuur geen schriftelijke traditie kent. Ook de betrokkenheid van ouders bij het onderwijs van de kinderen bleek erg laag (Timmermans & Van den Hurk, 2002).

Roma in Nieuwegein

Eind jaren zeventig van de vorige eeuw ving de gemeente Nieuwegein zeventien Roma families op (Van den Heuvel, 2008). Inmiddels wonen ongeveer vierhonderd Roma in Nieuwegein. Bij aankomst in Nieuwegein zijn de diverse gezinnen gespreid ondergebracht in verschillende vaste woonhuizen. Dit spreidingsbeleid heeft niet geresulteerd in de beoogde integratie en participatie (Van den Heuvel, 2008).

De Roma gemeenschap heeft ten opzichte van andere bevolkingsgroepen in Nieuwegein de grootste afstand tot arbeid, scholing en participatie. Er is sprake van toenemende woonoverlast, schuldopbouw en psychosociale- en gezondheidsproblematiek (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2010). Bijna alle Roma in Nieuwegein zijn afhankelijk van een uitkering (Van den Heuvel, 2008).

Ook in de lokale criminaliteitscijfers van Nieuwegein zijn Roma oververtegenwoordigd. Van de Roma jongeren onder de achttien jaar heeft 25% een strafblad. Bij de overige Nieuwegeinse jongeren onder de achttien jaar is dit 2%. Boven de achttien jaar heeft 79% van de Roma een strafblad, vergeleken met 15% van de Nieuwegeinse jongeren ouder dan achttien jaar (Van den Heuvel, 2008).

Het schoolverzuim van Roma kinderen in Nieuwegein is groot. De inschatting van het Gemeentelijk Bureau Leerplicht is dat ongeveer 60% van de Roma kinderen onderwijs volgt. Hoe ouder de kinderen, hoe lager de deelname. Tot 2008 ging in Nieuwegein geen enkel Roma meisje van tussen de twaalf en achttien jaar naar het regulier onderwijs (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2010).

In januari 2009 startte de gemeente Nieuwegein met Project Wisselgeld (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2010). Project Wisselgeld richt zich op de begeleiding van Roma gezinnen die met veel problemen kampen. Voor de uitvoering van Project Wisselgeld zijn drie intermediairs aangesteld. Zij maken per gezin een plan van aanpak en zorgen voor afstemming met andere betrokken partijen. Project Wisselgeld staat voor een integrale aanpak met aandacht is voor preventie, zorg en repressie en waarbij onderwijs en scholing als belangrijkste voorwaarden voor hulp worden gezien. Bij dit project is alle hulp aan Roma gekoppeld aan de bereidheid (van ouders) om kinderen naar school te sturen; ouders krijgen geen ondersteuning als de kinderen niet naar school gaan (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2010).

De doelstellingen van het project zijn (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2010):

- verbeteren van schooldeelname
- verminderen van overlast
- tegengaan van armoede
- tegengaan van uitkeringsafhankelijkheid

- terugdringen van criminaliteit.

In Nieuwegein volgen steeds meer Roma kinderen primair onderwijs, maar in het voortgezet onderwijs zijn nog weinig resultaten geboekt, zo maakt ook een tussentijds rapport van Project Wisselgeld duidelijk (Bosma, 2009). Begin 2009 waren 94 Roma dossiers aanwezig in de bestanden van Bureau Leerplicht. Zes maanden na de start van Project Wisselgeld waren er daarvan nog 46 over. Sinds de start van het project gaan zeven Roma meisjes (van de totale groep van twintig Roma meisjes in de leeftijdsgroep 11-18 jaar) naar school (Bosma, 2009).

Roma en stateloosheid

Wereldwijd beschikken elf miljoen mensen niet over een nationaliteit, zij zijn 'stateloos'. De grootste groep statelozen zijn Roma. Een stateloze is "een persoon die door geen enkele staat, krachtens diens wetgeving, als onderdaan wordt beschouwd" (Collins & Weissbrodt, 2006, blz. 245). Statelozen hebben geen paspoort, identiteitsbewijs, burgerservice nummer of enig ander officieel persoonlijk document. Zij worden door geen enkele overheid erkend als burger, kunnen zich niet verzekeren en hebben geen recht op sociale voorzieningen zoals een uitkering, huursubsidie, of kinderbijslag (Boeles, 2007). Een stateloze mag niet werken en mag na zijn achttiende niet meer naar school. Naar schatting zijn ongeveer duizend Roma in Nederland stateloos. In de Nederlandse wetgeving wordt de stateloosheid van ouders overgedragen aan kinderen, ook als de kinderen in Nederland geboren zijn (Dokters van de Wereld, 2009). Ook in Nieuwegein leven stateloze Roma. Precieze aantalen zijn niet bekend (Van den Heuvel, 2008).

De positie van Roma vrouwen en meisjes

De traditionele Roma cultuur is patriarchaal en hiërarchisch. De vrouw neemt een ondergeschikte positie in en ouderen dienen altijd gerespecteerd te worden. Er is een duidelijke verdeling van de werkzaamheden tussen mannen en vrouwen. De man zorgt voor een inkomen en vertegenwoordigt de familie buiten het huis, terwijl de vrouw zorg draagt voor het huis en gezin. Meisjes worden al op jonge leeftijd als volwassen gezien; er wordt van hen verwacht dat ze op jonge leeftijd trouwen, veel kinderen krijgen en mee helpen in het huishouden en gezin (Corsi et al., 2008; Rodrigues & Matelski, 2004).

In de Roma cultuur worden vrouwen gezien als de hoeders van de traditionele normen en waarden en zij mogen dan ook niet te veel worden blootgesteld aan de cultuur van de buitenwereld. Onderwijs en werk buiten de Roma gemeenschap bevordert de integratie met de buitenwereld en is daarom een bedreiging voor de Roma cultuur (Corsi et al., 2008; Rodrigues & Matelski, 2004).

Uit een rapport van de Europese Commissie (2005), gebaseerd op gegevens uit 22 Europese landen waaronder ook Nederland, blijkt dat er bij Roma vrouwen, in vergelijking met de rest van de bevolking, sprake is van een lager niveau van onderwijs, hogere werkloosheid, minder inkomen en een slechtere gezondheid. Vooral het gebrek aan onderwijs, en de gevolgen hiervan op de arbeidspositie en sociale integratie van de Roma, worden als knelpunt gezien (Corsi et al., 2008). De prominente patriarchale structuur van de Roma gemeenschap betekent in veel gevallen een onderdanige rol van vrouwen, waarbij huiselijk geweld als een maatschappelijk aanvaarde praktijk wordt gezien (Corsi et al., 2008). Corsi en collega's (2008) spreken dan ook van 'dubbele discriminatie' van Roma vrouwen; discriminatie op basis van etnische afkomst en discriminatie op basis van geslacht.

1.3 Onderzoeksvragen

Naar met name in Oost-Europa levende Roma is veel onderzoek gedaan. Discriminatie, sociale uitsluiting, gezondheidsproblemen, armoede, toegang tot de arbeidsmarkt en onderwijs waren hierbij vaak het onderwerp van onderzoek. Ook in Nederland is onderzoek gedaan naar de onderwijs- en arbeidspositie en discriminatie en sociale uitsluiting in Nederland wonende Roma. Opvallend is dat veel nationale en internationale onderzoeken zich richten op problemen en achterstanden van Roma, in plaats van zich te richten op de kansen en mogelijkheden voor Roma en de praktische oplossingen die hier uit voort vloeien.

Dit onderzoek beschrijft de kansen en bedreigingen voor het empowerment proces van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein. De data zijn verzameld door middel van gesprekken en interviews met Roma vrouwen en Roma experts.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Wat zijn de kansen en bedreigingen voor het empowerment proces van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein?

Bedreigingen zijn hierbij factoren die het empowerment proces van Roma vrouwen in gevaar brengen, bijvoorbeeld gebrek aan onderwijs of sociale uitsluiting. Kansen zijn factoren die juist bijdragen aan het empowerment proces van Roma vrouwen, zoals participatie en sociale acceptatie.

De kansen en bedreigingen voor het empowerment proces wordt beschreven aan de hand van vier elementen van empowerment: controle, kritisch bewustzijn, participatie en opvoeding.

2. Methoden

Respondenten

De data zijn verzameld met behulp van vier respondenten: A. en B (Roma vrouwen) en C. en D. (Nederlandse Roma experts).

Allereerst is met C. en A. gepraat, zij zijn alle twee tevens betrokken bij het sportproject voor Roma meisjes en vrouwen in Nieuwegein. C. werkt bij een gezondheidsorganisatie. C. is zelf geen Roma, maar werkt al jaren samen met Roma in Nederland en bezit veel expertise op dit gebied. A. is oprichtster van De Toekomst Liberta en actief bij Stichting Rechtsherstel Sinti en Roma en het Roma Platform Nederland.

Om meer informatie te verkrijgen over de specifieke situatie van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein is er contact opgenomen met D. D. is cultureel antropoloog en heeft tien jaar als extern deskundige, voor onder andere de gemeente Nieuwegein, gewerkt op het gebied van de vergroting van participatie van Roma.

B. is een van oorsprong Griekse Roma maar heeft het grootste gedeelte van haar leven in Nederland gewoond. B. identificeert zichzelf eerder als 'Griekse', dan als 'Roma'. B. heeft jaren lang voor een organisatie in Utrecht gewerkt waar zij zich bezig hield met de verbetering van de maatschappelijke participatie van vrouwen uit etnische minderheidsgroepen.

Dataverzameling

De data voor dit onderzoek zijn in verschillende fasen verzameld. Ten eerste hebben tussen november 2009 en februari 2010 verkennende gesprekken plaatsgevonden met drie respondenten (A., B. en C.). Deze gesprekken waren ongestructureerd van aard en vooral bedoeld om kennis te maken en een vertrouwensband te ontwikkelen.

In maart en april van 2010 hebben vervolgens diepte interviews plaats gevonden met A., B. en C. De diepte-interviews zijn aan de hand van een vooraf opgestelde topiclijst afgenomen (zie bijlage 1). De interviews zijn met een audiorecorder opgenomen en woordelijk uitgewerkt. Tenslotte zijn de interviews geanalyseerd en gelabeld naar de vier elementen van empowerment: controle, kritisch bewustzijn, participatie en opvoeding.

Tijdens de interviews zijn open vragen gesteld, waardoor geprobeerd is de respondenten te stimuleren om zelf na te denken over de topics en hen niet in één richting te sturen. De lengte van de interviews varieerde van dertig minuten tot drie uur. Bij het afnemen van de interviews is de anonimiteit van de respondenten gegarandeerd, zodat zij zich vrij voelden om over de verschillende topics te praten.

In april 2010 is achtergrondinformatie verzameld op de 'Roma Dag', georganiseerd voor en door studenten 'Culturele Maatschappelijke Vorming' van de Hogeschool van

Utrecht. Gedurende deze dag hebben extra informele gesprekken plaats gevonden met respondenten A. en C.

Voor aanvullende informatie heeft met enkele respondenten (A. en C.) tevens telefonisch- en e-mailcontact plaats gevonden. Met respondent D. heeft uitsluitend e-mailcontact plaats gevonden.

Het gesloten karakter van de Roma gemeenschap is een beperkende factor in de dataverzameling geweest; toegankelijkheid ontstaat pas na zorgvuldige ontwikkeling van een vertrouwensband. Het tijdrovende karakter hiervan maakte het niet mogelijk om met meer Roma te spreken.

3. Resultaten

Om een beter beeld te krijgen van de specifieke situatie van Roma in Nieuwegein worden eerst de persoonlijke verhalen van respondenten A., B, en D. weer gegeven. Vervolgens wordt ingegaan op de verschillende elementen van empowerment: controle, kritisch bewustzijn, participatie en opvoeding.

3.1 Achtergronden

A. is in 1972 geboren in voormalig Joegoslavië en is op haar derde naar Nederland gekomen. In 1977 maakten zij en haar familie onderdeel uit van de groep Roma die door middel van een generaal pardon een verblijfsvergunning hebben gekregen. A. en haar familie werden gedwongen om in één van de opvanggemeentes, Nieuwegein, te wonen.

De eerste paar jaar woonde A. met haar familie en andere Roma families in noodbarakken, die in allerijl op een lege parkeerplaats in Nieuwegein waren geplaatst. Daarna werden zij door de gemeente “gedwongen” om in huizen te gaan wonen. A. en de andere Roma in Nieuwegein spraken niet of nauwelijks Nederlands en begrepen niet wat er gebeurde:

“Toen wij in de huizen gingen wonen, wisten wij niet dat wij onze hele cultuur moesten opgeven.”

De Roma families werden verdeeld over verschillende huizen in Nieuwegein. Dit zorgde voor veel klachten van buren en buurtgenoten. De Roma zijn gewend om vaak familieleden op te zoeken en bij speciale gelegenheden worden grote feesten gegeven:

“In het weekend stonden er wel 30 auto’s voor onze deur. En dan maakten we vuur, dronken wat en gaven een groot feest op straat. Wij wisten niet dat dit niet mocht, niemand heeft ons iets verteld!”

A. en de andere Roma kinderen moesten naar school in Nieuwegein. Ze spraken geen Nederlands en waren nog nooit naar school geweest. Door de andere kinderen (en docenten) werden ze gepest en gediscrimineerd. Nederlandse ouders vertelden hun kinderen dat ze niet met “die vieze zigeuners” mochten spelen. Toen A. in groep 8 zat, werd zij met haar familie hun huis uitgezet. De burens hadden bij de politie geklaagd over de constante overlast en gezegd dat “die zigeuners de hond op de barbecue hadden gelegd en opgegeten”. Het arrestatieteam van de politie is de familie van A. uit huis komen zetten. De daaropvolgende vier jaar heeft A. met haar familie in een caravan, zonder elektriciteit en stromend water, gewoond totdat ze een nieuw huis kregen toegewezen. De jaren daarna heeft A. in verschillende huizen in Nieuwegein gewoond.

A. en haar twaalf broers en zussen hebben de basisschool niet afgemaakt. A. kan niet schrijven en heeft zichzelf leren lezen. Al haar broers en zussen zijn met andere Roma getrouwd en wonen in de buurt van Nieuwegein. A. is ongehuwd en heeft geen kinderen.

B. is geboren in Griekenland en op jonge leeftijd naar Nederland gekomen. Haar ouders zijn Roma, maar B. voelt zich vooral een “Griekse”:

“Ruim 80% van de Grieken die hier in Utrecht zijn geregistreerd zijn Roma. Maar zij herkennen zich niet als Roma. Waarom? Omdat Griekenland die cirkel heeft doorbroken. Die heeft hen een paspoort gegeven, en zij mochten toen kiezen wat ze wilden, wilden ze Grieks zijn of Roma. En ze hebben voor Griek gekozen, en daarom zijn ze allemaal geregistreerd als Grieken. En daarom is er ook geen één die ongeregistreerd is. De afkomst is Roma, maar als je hun vraagt ben je Roma, dan zeggen ze dat ze Grieks zijn.”

B. geeft aan dat zij dankzij haar Griekse paspoort “meer kansen heeft gehad dan andere Roma”. Dit heeft als gevolg dat ze ook anders tegen de problemen met Roma in Nieuwegein aankijkt:

“Ik ben naar school geweest, heb een opleiding gevolgd en ik werk. Ze weten niet dat ik Roma ben en daarom heb ik nooit last van discriminatie gehad. Ik heb me nooit hoeven bewijzen. Weet je ... veel Roma zijn teleurgesteld. Ze worden niet begrepen en gewaardeerd en moeten de hele tijd bewijzen dat ze ook mensen zijn! Ik zou dan ook gefrustreerd en wantrouwend worden!”

D. heeft zich als extern deskundige jaren bezig gehouden met het verbeteren van de achterstandspositie van Roma.

“Ik heb me altijd ingezet voor verbetering van de positie van Roma. De vraag die altijd bij mij opkwam was: Wie, wat en hoe moet er worden verbeterd? En ten opzichte van wie en op welke gebieden is er een achterstand?”

Achterstand dient volgens D. altijd benoemd en gespecificeerd te worden, waarbij rekening moet worden gehouden met bijvoorbeeld verschillen in leeftijd en geslacht. Wanneer de achterstandsgroep, zoals de “Roma Nieuwegeiners” een andere etnische achtergrond heeft, moet bij beleidsvorming rekening worden gehouden met het behoud van de eigen identiteit van de groep:

“Zij (de Roma) willen erbij horen maar toch anders zijn. Ze willen Nederlanders zijn, maar ook Roma blijven.” (D.)

De achterstandspositie van de “Roma Nieuwegeiners” wordt volgens D. in belangrijke mate bepaald door grote culturele verschillen en de daarbij horende misverstanden tussen de Roma en niet-Roma. Volgens D. verschillen de Roma cultuur en de Nederlandse cultuur op een aantal belangrijke punten:

- *sedentaire cultuur versus nomadische cultuur*
- *natuur dominerende cultuur versus natuur afhankelijke cultuur*
- *meerderheidscultuur versus minderheidscultuur*
- *lees en schrijf cultuur versus orale cultuur*
- *centraal gemonopoliseerd gezag versus decentraal gezag*
- *territoriaal en meerderheidsgezag versus senioriteit en aanziengezag*
- *innerlijke dwangcultuur versus externe dwangcultuur en sociale controle*
- *individuele cultuur versus collectieve cultuur*
- *loon en arbeidsethos cultuur versus ad hoc overlevingscultuur*

D. geeft aan dat beleid zowel bij de Roma als de Nederlandse belevingswereld moet aansluiten waarbij het tevens belangrijk is om constant met Roma vertegenwoordigers te overleggen. Er moet gebruik worden gemaakt van de sterke Roma groeps cultuur, waarbij de Roma vertegenwoordigers een gelijkwaardige partij in het integratie proces zijn. De Roma vertegenwoordigers vervullen een intermediaire rol tussen de Nieuwegeinse samenleving, de Nederlandse nationale en lokale overheid en de “Roma Nieuwegeiners”:

“Erkenning, bevestiging en waardering van de Roma cultuur is een noodzakelijke factor bij toenemende participatie van de Roma Nieuwegeiners.” (D.)

3.2. Empowerment-element: Controle

Roma vrouwen geloven niet dat zij veel invloed hebben op de eigen omgeving:

“Ze (Roma vrouwen) zijn al zo vaak teleurgesteld...hun kinderen worden afgepakt, ze zeggen dat ze niet goed kunnen opvoeden, niemand luistert naar ze, wat voor invloed hebben zij nou?” (B.)

Wederzijds wantrouwen tussen Roma en Nederlanders speelt hierbij een belangrijke rol:

“Wat kan ik doen...? Ik kan niets totdat zij (Nederlandse beleidsmakers) mij vertrouwen en mij als volwaardig gesprekspartner zien.” (A.)

“De Roma dringen niet alleen door hun eigen geslotenheid niet door tot overheidsinstanties, maar ook door een gebrek aan vertrouwen in en van de overheid.” (C.)

Het wederzijdse wantrouwe, discriminatie en uitsluiting wordt door Roma vrouwen als belangrijkste oorzaak gezien van hun marginale positie in de Nederlandse samenleving.

Volgens A. hebben Roma vrouwen het gevoel dat ze “er alleen voor staan”:

“Wij moeten altijd van alles, maar sommigen van ons hebben na dertig jaar nog steeds geen Nederlandse nationaliteit.” (A.)

B. geeft aan dat veel vrouwen niet weten dat ze wel invloed kunnen hebben:

“Veel vrouwen hebben het al opgegeven. Ze weten niet dat ze zelf ook macht hebben. Kijk maar naar alle Roma die het wel hebben gemaakt, het Rosenberg Trio, Tata Mirando, Sylvia Toth... zij hebben zelf de top gehaald. Denk maar niet dat iemand anders het voor hen gedaan heeft! Roma vrouwen moeten gewoon weten en zien dat het kan! Dat ook zij belangrijk kunnen worden!” (B.)

Ook respondent C. onderstreept het belang van rolmodellen. Zij geeft echter ook aan dat er “helaas weinig Roma vrouwen zijn die als rolmodel kunnen dienen”. Door de afwezigheid van vrouwelijke Roma rolmodellen wordt door zowel niet-Roma als Roma gedacht dat zij er niet zijn:

“... en ze zijn er wel hoor! Alleen veel durven er niet voor uit te komen dat ze Roma zijn. Uit angst voor discriminatie zeggen ze het niet. En dat is jammer, want nu denkt iedereen dat we dus ook niks kunnen en allemaal werkeloos zijn.” (A.)

3.3. Empowerment-element: Kritisch bewustzijn

Bij Roma is er sprake van een grote onbekendheid over de eigen rechten en plichten. Ze hebben veel vragen over gezondheid, huisvesting, onderwijs en opvoeding.:

“Roma willen wel beter worden, maar vaak weten ze niet hoe. Ze weten niet bij wie ze kunnen aankloppen met vrage, of voor informatie. En vaak is de Nederlandse hulp- en dienstverlening zo ‘Nederlands’...ze weten niks over de Roma cultuur, over de complexiteit van problemen. Roma en Nederlanders spreken een andere ‘taal’, hierdoor ontstaat miscommunicatie, onbegrip en wantrouwen.” (C.)

De Roma-identiteit wordt vaak benadrukt, door zowel Roma als niet-Roma:

“Onze identiteit is het enige wat wij hebben...wij hebben geen land om naar terug te gaan, onze identiteit en tradities zijn het enige wat we hebben. We kunnen niet terug, nergens naar toe.” (B.)

“Voor anderen (niet-Roma) ben ik in de eerste plaats Roma; geen vrouw, moeder of iets anders, maar alleen Roma. Zij zien mij altijd als Roma. Voor hen ben ik niks anders en niks beters of meer, ze kijken niet verder... niet naar wie ik echt ben.” (A.)

B. geeft aan dat het “constant benadrukken van de Roma-identiteit” zowel negatieve als positieve gevolgen heeft. Aan de ene kant zorgt het voor “groepsgevoel en verbondenheid tussen Roma”, maar aan de andere kant zorgt het ook voor “discriminatie en uitsluiting en afstand tot Nederlanders”.

Doordat het ‘anders zijn’ door zowel de Roma als niet-Roma wordt benadrukt, voelen Roma zich niet Nederlands en vinden zij dat ze geen onderdeel uit maken van de Nederlandse samenleving. Volgens A. weten de meeste Roma “donders goed” dat juist hun geslotenheid, het vasthouden aan eigen cultuur en tradities en het wederzijds wantrouwen tussen Roma en niet-Roma onder andere oorzaak is van de afstand tussen Roma en niet-Roma:

“Ze (Roma) weten het wel hoor... ze zijn zich heel goed bewust waarom ze zo’n slechte positie in Nederland innemen. Ik bedoel, ze gaan niet naar school en werken niet. Dingen die hier belangrijk zijn... ze doen niet mee met Nederland. Maar dat komt allemaal omdat ze bang zijn. Bang dat ze hun identiteit moeten opgeven om beter te worden.” (A.)

3.4. Empowerment-element: Participatie

Uit de interviews met de respondenten blijkt dat Roma meisjes en vrouwen in Nieuwegein nauwelijks participeren in de Nederlandse samenleving en dat daar drie oorzaken voor zijn: bescherming door familie, wantrouwen van de Nederlandse samenleving en gebrek aan geld.

“Bij meisjes is het problematischer (in vergelijking met jongens). Want zij gaan niet naar buitenschoolse activiteiten, omdat ze beschermd worden door de ouders.” (B.)

Roma meisjes en vrouwen participeren nauwelijks aan activiteiten buiten huis, zoals vrijwilligerswerk, deelname aan activiteiten in een buurthuis of sport. In de Roma cultuur is het niet geaccepteerd dat meisjes sporten, of dat ze buiten het zicht van de familie aan andere activiteiten deelnemen. Enerzijds omdat meisjes niet in contact mogen komen met jongens omdat ze reeds 'beloofd' zijn aan iemand anders. Anderzijds om meisjes en vrouwen te beschermen tegen discriminatie en de familie te beschermen tegen situaties die schaamte voor de familie kunnen opleveren.

“Ze kan zwanger raken, ze kan met de verkeerde mensen in aanraking komen. Het is toch je parel! Je gaat dat dus voorkomen. Dus op het moment dat je denkt, nu is ze rijp, hupsakee dan breng je haar onder de pannen en laat je haar trouwen. Voordat ze iets flikt wat je als familie niet kan behappen.” (B.)

De situatie voor jongens en mannen is anders. Jongens hebben meer niet-Roma vrienden (meestal allochtone Nederlanders) en ondernemen meer activiteiten buitenshuis. Desalniettemin bewegen Roma jongens en mannen zich vooral in de eigen etnische kring. Ook bij jongens wordt het huwelijk gezien als middel om slecht gedrag te voorkomen:

“Door je zoon jong te laten trouwen, wil je voorkomen dat hij in de criminaliteit komt, want zodra hij zelf een gezin heeft, zal hij er voor moeten zorgen en verantwoordelijk moeten zijn.” (B.)

D. geeft aan dat juist het trouwen op jonge leeftijd één van de oorzaken kan zijn van de geringe participatie in de Nederlandse samenleving:

“Doordat veel Roma nog steeds op jonge leeftijd trouwen, zo rond 16 jaar, blijft de cirkel in stand. Ze stoppen dan met school, en trekken zich terug binnen het eigen, nieuwe, gezin waardoor het weinige contact wat er met de Nederlandse samenleving was, bijvoorbeeld via school of een stage, verdwijnt.” (D.)

De Roma koesteren een diepgeworteld wantrouwen ten overstaan van de buitenwereld, en met name ten opzichte van de Nederlandse burgermaatschappij. Volgens B. voelen Roma

zich niet thuis in de Nederlandse samenleving en hebben zij daarom “geen behoefte” om actief in de Nederlandse samenleving deel te nemen, wat ze krijgen er “toch niks voor terug”. A. voegde toe dat er wederzijds wantrouwen is tussen Roma en Nederlanders en dat daardoor “weinig dingen samen worden gedaan”:

“Er werd toen (in de jaren zeventig) geen voorlichting gegeven over dat Roma ook normaal zijn. Nederlandse kinderen mochten van hun ouders niet met ons spelen en scholen wilden ons niet. Zij wantrouwen ons ook.” (A.)

“We willen wel participeren, maar niet assimileren. We willen niet ons cultureel erfgoed overboord gooien. We willen op onze manier participeren. Er moet een wisselwerking zijn en respect voor elkaar.” (A.)

De angst voor verlies van eigen cultuur en tradities, is ook één van de redenen waarom ouders hun kinderen niet graag naar school sturen:

“Wat bereikt mijn kind als hij naar school gaat? Wat heb je bereikt als je kind zichzelf kwijtraakt omdat hij in de spagaat tussen twee culturen komt?” (A.)

Er zijn ook Roma “die iets willen betekenen in de Nederlandse samenleving”. Desondanks is het voor die genen die wel willen, erg moeilijk om volwaardig onderdeel uit te gaan maken van de Nederlandse maatschappij. Ondermeer doordat zij vaak niet over de geschikte financiën beschikken om lid te worden van een sportclub, mee te gaan op schoolreisjes of andere activiteiten te ondernemen:

“Ouders houden zich niet bezig met Nederland. Het hoofd boven water houden, de huur betalen, eten kopen en voor de kinderen zorgen is al moeilijk genoeg.” (A.)

3.5 Empowerment-element: Opvoeding

Opvoeding voor Roma ouders is niet gemakkelijk. Zij worden geconfronteerd met specifieke uitdagingen die de opvoeding bemoeilijken: verschil in onderwijs tussen ouders en kind en onzekerheid over de toekomst en het niet kunnen geven van een droom aan kinderen.

De traditionele Roma cultuur is patriarchaal en hiërarchisch. Vrouwen spelen echter een belangrijke rol bij de opvoeding van kinderen:

“De man is het hoofd, maar wij zijn de nek, wij bepalen welke kant het hoofd opgaat.” (A.)

Opvoeding is de verantwoordelijkheid van de gehele (vrouwelijke) gemeenschap, niet de verantwoordelijkheid van alleen de moeder. Veel Roma vrouwen hebben zelf niet of nauwelijks onderwijs gevolgd. Dit maakt het voor hen moeilijk om hun kinderen te motiveren om naar school te gaan:

“Na de basisschool overstijgen de kinderen hun ouders al. Dan kunnen en weten ze al meer... ouders kunnen daarom niet helpen en vinden het moeilijk hun kinderen te motiveren voor school. Want zij zijn zelf niet naar school geweest. En waarom zouden kinderen naar school gaan als ze zien dat hun ouders niet zijn geweest.” (A)

“Waarom zou een kind nog dingen van mij aannemen, als hij twee keer zo lang naar school is geweest?” (B)

Volgens B. is het grootste probleem echter dat Roma ouders hun kinderen geen toekomst kunnen geven. Ze hebben het gevoel dat ze in een uitzichtloze situatie zitten: ze zijn werkloos en zijn afhankelijk van een uitkering, ze worden “gestigmatiseerd en genegeerd door de Nederlandse samenleving” en ze kunnen hun kinderen geen betere toekomst beloven:

“Ouders moeten hun kinderen een droom kunnen geven...ze moeten hen een goede toekomst kunnen beloven.” (B.)

“Iemand die geen droom heeft, leeft niet.” (A.)

“Hoe kan ik tegen mijn kind zeggen dat het allemaal goed komt, als ik hier al bijna 40 jaar ben en de situatie nog steeds niet verbeterd is.” (A.)

4. Discussie

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *Wat zijn de kansen en bedreigingen voor het empowerment proces van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein?* Om deze vraag te beantwoorden zullen eerst de kansen en bedreigingen voor de verschillende elementen van empowerment (controle, kritisch bewustzijn, participatie en opvoeding) worden geschetst.

4.1 Kansen en bedreigingen om via ‘controle’ tot empowerment te komen

Als eerste kan geconcludeerd worden dat de respondenten een negatief beeld hebben van hun eigen-effectiviteit. Dit zorgt voor stress en disfunctie in de omgang met verwachtingen van anderen en veranderingen in de omgeving (Bandura, 1997 in FORUM, 2004). Een negatief beeld over de eigen-effectiviteit draagt niet bij aan empowerment, waarbij het vooral

gaat over het versterken van het individu en het greep krijgen op de eigen omgeving. Daarnaast blijkt dat het geloof dat mensen hebben in hun eigen-effectiviteit ook op academisch en sociaal gebied invloed heeft op welzijn en ontwikkeling. Mensen die geloven in hun eigen-effectiviteit blijken beter te presteren op academisch en sociaal gebied (Bandura, 1997 in FORUM, 2004). De externe locus of control zorgt bovendien dat Roma vrouwen en meisjes geloven dat hun gedrag niet van invloed is op de omgeving. Uit onderzoek van Kulas (1996) blijkt dat de externe locus van control van meisjes tijdens de adolescentie toeneemt. Dit kan tot gevolg hebben dat tijdens adolescentie het empowerment proces meer in gevaar komt dan tijdens andere periodes.

Het verbeteren van de eigen-effectiviteit en het internaliseren van de locus of control draagt bij aan de motivatie om zelf bij te dragen aan en controle te hebben over de omgeving. Hoe meer mensen het idee hebben dat de controle over hun leven en de manier waarop anderen hun zien in hun eigen handen ligt, hoe minder ze beïnvloed zullen worden door de negatieve effecten van de angst gestereotypeerd te worden (Steele, 1997). Angst voor discriminatie en stereotypering, en wantrouwen ten opzichte van de Nederlandse samenleving spelen een grote rol bij het gevoel van eigen-effectiviteit van Roma vrouwen en meisjes. Er zijn verschillende manieren om de dreiging van discriminatie en stereotypering tegen te gaan, waardoor het gevoel van controle kan worden vergroot. Steele (1997) noemt onder andere, net zoals respondenten A., B. en C. het positieve gevolg dat rolmodellen kunnen hebben. Door de zichtbaarheid van vrouwelijke Roma rolmodellen te vergroten, kan het empowerment proces worden verbeterd.

4.2. Kansen en bedreigingen om via 'kritisch bewustzijn' tot empowerment te komen

Contact met andere etnische groepen is essentieel voor de ontwikkeling van kritisch bewustzijn (Gutiérrez, 1995; Gutiérrez, 1990). Roma meisjes en vrouwen hebben echter weinig contact met niet-Roma. Angst voor discriminatie en stereotypering en wantrouwen ten opzichte van de Nederlandse samenleving is één van de belangrijkste oorzaken daarvan.

Discriminatie van de eigen etnische groep wordt door veel Roma als permanent en onveranderlijk gezien. Hierdoor hebben zij de verwachting dat hun kansen in de maatschappij als gevolg van discriminatie minder zullen zijn. Dit kan tot gevolg hebben dat Roma minder gemotiveerd zijn om contacten te zoeken buiten de eigen groep en om een maatschappelijke carrière na te streven (Spencer & Markstrom-Adams, 1990). Roma worden constant geconfronteerd met een negatief beeld van de eigen groep en met de afwezigheid van rolmodellen. Dit dient als een barrière voor de ontwikkeling van een sterke en positieve identiteit en empowerment (Spencer & Markstrom-Adams, 1990).

Het geringe contact tussen Roma en niet-Roma zorgt tevens voor onwetendheid

over de sociaal-politieke structuur van de samenleving, de positie die de Roma zelf innemen en de keuzes en mogelijkheden die zij hebben.

4.3. Kansen en bedreigingen om via 'participatie' tot empowerment te komen

Als mensen een positieve ervaring hebben met participatie, waarbij ze ervaren dat ze in staat zijn invloed uit te oefenen op voor hun relevante gebeurtenissen en situaties, kan dit een positief effect hebben op hun waargenomen eigen-effectiviteit, zelfbewustzijn, motivatie en locus of control (Zimmerman & Rappaport 1988). Participatie is daarom niet alleen één van de manieren om tot empowerment te komen, maar ook een voorwaarde om tot empowerment te komen. Zonder participatie is het niet mogelijk om een kritisch bewustzijn te ontwikkelen, controle op de omgeving te vergroten en een positief beeld van de eigen-effectiviteit te ontwikkelen (Lord & Hutchinson, 1993). De gebrekkige participatie van Roma vrouwen en meisjes in de Nederlandse samenleving is dan ook een grote bedreiging voor het empowerment proces. De gebrekkige participatie wordt veroorzaakt door angst voor verlies van de eigen cultuur en angst voor discriminatie en wantrouwen ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Pas als de angst en wantrouwen niet meer bestaan, zullen Roma meer participeren. Minoriseringsprocessen spelen ook een rol bij de gebrekkige participatie van etnische minderheden (FORUM, 2004). Minorisering is een proces waarbij groepen tot 'minderheden' worden bestempeld omdat zij zich niet zouden conformeren aan de normen en waarden van de Nederlandse samenleving. Voor individuen uit deze minderheidsgroepen is het moeilijker om volwaardig te participeren in de Nederlandse samenleving, omdat zij als 'anders' worden gezien en daarom niet overal worden geaccepteerd (FORUM, 2004). Voor participatie is dan medewerking van zowel Roma als niet-Roma nodig. Roma vrouwen en meisjes moeten willen participeren en de Nederlandse samenleving moet hen de mogelijkheid geven om te participeren, ook als zij anderen waarden en normen hebben.

4.4 Kansen en bedreigingen om via 'opvoeding' tot empowerment te komen

Uit onderzoek is gebleken dat als ouders op een positieve manier de eigen identiteit benadrukken en daarbij hun kinderen voorbereiden op barrières als gevolg van discriminatie, kinderen een hogere mate van waargenomen eigen-effectiviteit vertonen (Smith et al., 1999). Ouders kunnen bijdragen aan het empowerment proces van hun kinderen door participatie te stimuleren, kinderen bewust te maken van de sociaal politieke structuur van de samenleving en hen te wijzen op de keuzes en mogelijkheden die zij hebben. Ouders kunnen een positief rolmodel voor kinderen zijn. Veel Roma ouders hebben echter weinig onderwijs gevolgd en participeren minder in de samenleving dan hun kinderen, waardoor zij eerder geneigd zijn om een negatief rolmodel te zijn.

Veel Roma ouders voeden kinderen op volgens de traditionele Roma cultuur. Zij willen dat hun kinderen niet 'te Nederlands' worden. Vaak worden kinderen niet gestimuleerd om naar school te gaan of Nederlandse vrienden te maken. De meeste ouders hebben in Nederland zelf weinig kansen gehad in onderwijs en arbeidsmarkt. Dit heeft tot gevolg dat kinderen al vanaf jonge leeftijd een negatief beeld van Nederland mee krijgen.

Desalniettemin volgen steeds meer Roma kinderen primair onderwijs. Kansen voor het empowerment proces liggen dan ook bij de Roma generatie die nu naar school gaat. Zij kunnen in de toekomst hun kinderen motiveren om naar school te gaan en hen laten zien dat naar school gaan niet betekent dat de eigen Roma cultuur en identiteit verloren gaat. Hierbij ligt echter ook een rol voor het Nederlands onderwijs en de samenleving in zijn geheel. Want het moet voor Roma wel mogelijk zijn om de eigen identiteit te behouden, te participeren in de samenleving en om geaccepteerd te worden door zowel Roma als niet-Roma.

5. Conclusie

Aan de hand van vier elementen van empowerment (controle, kritische bewustzijn, participatie en opvoeding) zijn de kansen en bedreigingen voor het empowerment proces van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein beschreven.

Uit dit onderzoek blijkt dat participatie de bepalende succesfactor voor het gehele empowerment proces is. Participatie is echter, gezien de gesloten aard van de Roma gemeenschap, gelijktijdig de grootste bedreiging. Zonder participatie is de ontwikkeling van twee andere elementen van empowerment (controle en kritisch bewustzijn) niet mogelijk. Zonder te participeren in de samenleving is het onmogelijk andere (niet-Roma) te leren kennen, onderwijs te volgen, kennis te vergaren over sociaal-politieke structuur van de samenleving, greep op de omgeving te vergroten. Participatie is dan ook een voorwaarde om tot controle en kritisch bewustzijn te komen en daarmee een voorwaarde voor empowerment in zijn geheel. Dit is tegenstrijdig met de definitie van empowerment van Van Regenmortel (2009) waarin staat dat alle drie de elementen van empowerment (controle, kritische bewustzijn en participatie) van gelijke waarde zijn.

Zoals eerder beschreven is het de taak van ons allemaal om empowerment van anderen mogelijk te maken. Ouders kunnen dit doen door bij kinderen kritisch bewustzijn te stimuleren, hen te motiveren om naar school te gaan en om vooral te participeren in de samenleving (sport, vrijwilligerswerk, activiteiten in het buurthuis, etc.). Door het besloten karakter van de Roma gemeenschap en de waarde die wordt gehecht aan traditionele waarden en normen zal dit echter moeilijk zijn. Opvoeding wordt onder anderen bepaald door cultuur en is moeilijk te beïnvloeden. Zeker nu steeds meer Roma meisjes naar school

gaan, liggen de kansen voor empowerment met name in het onderwijs. In het onderwijs komen kinderen in aanraking met anderen, leren ze over de sociaal-politieke structuur van de samenleving en kunnen zij zich verder ontwikkelen.

De geringe participatie en daarmee ook de gebrekkige empowerment van Roma meisjes en vrouwen, wordt voornamelijk veroorzaakt door angst voor verlies van de eigen cultuur en identiteit en wantrouwen ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Hoewel het onmogelijk is om anderen 'te empoweren', is het wel mogelijk om voorwaarden te scheppen, zodat anderen zichzelf kunnen 'empoweren'. Empowerment is immers een collectieve en gedeelde verantwoordelijkheid van de samenleving in zijn geheel en niet de verantwoordelijkheid van een individu (Van Regenmortel, 2009). Daarmee is het wegnemen van de angst voor verlies van de eigen cultuur en identiteit en het verminderen van het wederzijds wantrouwen niet alleen een taak voor Roma en niet-Roma, maar vooral een voorwaardelijk aspect voor participatie en het gehele empowerment proces. Het creëren van een veilige omgeving waarin iedereen kan participeren is daarmee de eerste stap op weg naar empowerment. Hierbij moet worden benadrukt dat participatie van twee kanten moet komen; het moet mogelijk zijn voor Roma vrouwen en meisjes om te participeren, maar zij moeten het vooral ook willen. Verplichte participatie is geen empowerment.

Aangezien empowerment ook vanuit de Roma meisjes en vrouwen zelf moet komen, zal nader onderzoek moeten worden gedaan naar de empowerment behoefte van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein. Willen zij wel empoweren? Wellicht zijn er, gezien het gesloten karakter van de Roma gemeenschap, betere methoden om hun positie in de samenleving te verbeteren.

Uit dit onderzoek blijkt tevens dat participatie een cruciale rol speelt bij het empowerment proces. Over de relatie tussen opvoeding en empowerment blijft ook veel onbekend. Toekomstig onderzoek zal zich moeten richten op de specifieke rol van participatie bij empowerment en op de relatie tussen opvoeding en empowerment.

Literatuur

- Ackermann, M., Ossewijers, E., Schmidt, H. & Van der Molen, H. (2006). *Zelf leren schrijven. Schrijfvaardigheid voor psychologie, pedagogiek en sociale wetenschappen*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Baarda, D.B., De Goede, M.P.M. & Van der Meer-Middelburg, A.G.E. (1996). *Basisboek open interviewen: praktische handleiding voor het voorbereiden en afnemen van open interviews*. Houten: Stenfert Kroese.
- Baarda, D.B. , De Goede, M.P.M.& Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Houten: Wolters-Noordhoff.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational psychologist*, 28, 117-148.
- Boeles, P. (2007). *What is the use of nationality? Rede uitgesproken door Prof.mr. P. Boeles ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in het Immigratierecht aan de Universiteit Leiden op 29 juni 2007*. Universiteit Leiden.
- Bosma, M. (2009). *Halfjaarrapportage Wisselgeld*. Gemeente Nieuwegein.
- Broek, van den, A. & Keuzenkamp, A. (2008). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2007). *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen: Een theoretische verdieping en een thematische verbreding van de Integratiekaart 2006*. Den Haag: Jennissen, R. P. W. & Oudhof, J.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009a). *Vrijwillige inzet 2008*. Den Haag: Van Herten, M.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009b). *Werkloosheid naar herkomst; 2009*. Gevonden op 29 maart 2010: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/arbeidsmarkt-vogelvlucht/structuur-arbeidsmarkt/2006-arbeidsmarkt-vv-werkl-herkomst-art.htm>.

- Chen, J. & Wang, L. (2007). Locus of control and the three components of commitment to change. *Personality and Individual Differences*, 42, 503-512.
- Chinman, M.J., & Linney, J.A. (1998). Toward a model of adolescent empowerment: Theoretical and empirical evidence. *Journal of Primary Prevention*, 18(4), 393-413.
- Collins, C & Weissbrodt, D. S. (2006). *The Human Rights of Stateless Persons*. Human Rights Quarterly, 28, 245-276.
- Corsi, M., Crepaldi, C., Lodovici, M. S., Boccagni, P. & Vasilescu, C. (2008). *Ethnic minority and Roma women in Europe: A case for gender equality? Final Report*. Expert Group on Gender equality, social inclusion, health and long term care.
- De Graaf, J. & Choe, J. (2009). *The Unlucky Ones, Sinti and Roma in the Netherlands*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- De Toekomst Liberta (2009). *Projectplan: Door sport minder tekort. Het doorbreken van de geïsoleerde positie van Roma vrouwen en meisjes in Nieuwegein door middel van sport*. Nieuwegein: Jovanovic, K. & Voorend, L.
- Dokters van de Wereld (2009). *Roma en Sinti op weg naar een beter welzijn!* Amsterdam: De Jong, S., Voorend, L. & Scholten, A.
- Emaar, H. (2008). *Onderwijs en scholing voor Roma en Sinti in Nederland. Conferentie en locatiebezoek 5-7 november 2008 naar aanleiding van het bezoek van de Commissie van experts van de Raad van Europa aan Nederland*. Utrecht: FORUM.
- European Network Against Racism (2008). *Racism in the Netherlands. ENAR Shadow Report 2008*. Brussel: Dinsbach, W. Walz, G. & Boog, I.
- Europese Commissie (2005). *Equality and non-discrimination, Annual Report 2005*. Brussel: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- FORUM (2004). *Dossier Empowerment. Empowermentmethoden bij allochtone jongeren*. Utrecht: Delahaij.
- FORUM, (2010a). *Factsheet Politieke participatie van allochtonen*. Utrecht: FORUM.

FORUM, (2010b). *Monitor: Allochtonen op de arbeidsmarkt, 4de kwartaal 2009*. Utrecht: FORUM.

Gresham, D., Morar, B., Underhill, P. A., Passarino, G., Lin, A. L., Wise, C., et al. (2001). Origins and Divergence of the Roma (Gypsies). *American Journal of Human Genetics*, 69, 1314-1331.

Gutiérrez, L. M. (1988). *Culture and Consciousness in the Chicano Community: An Empowerment Perspective*. Paper presented at the Annual Conference of the American Psychological Association, Atlanta.

Gutiérrez, L.M. (1990). Working with women of color: An empowerment perspective. *Social Work*, 35, 149-153.

Gutiérrez, L.M. (1995). Understanding the empowerment process: Does consciousness make a difference? *Social Work Research*, 19, 229-237.

Imelman, J.D. (2000). *Theoretische pedagogiek. Over opvoeden en leren, weten en geweten*. Baarn: HB uitgevers.

Instituut voor Publiek en Politiek. (2009). Dossier: Allochtonen in de Politiek. Amsterdam.

Karmiloff-Smith, A. (1985). Language and cognitive processes from a developmental perspective. *Language and cognitive processes*, 1, 61-85.

Kulas, H. (1996). Locus of control in adolescence: A longitudinal study. *Adolescence*, 123, 721-730.

Lord, J. & Hutchinson, P. (1993) The Process of Empowerment: Implications for Theory and Practice. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 12, 15-22.

Minority Rights Group International. (1995). *Roma/Gypsies: a European minority*. Londen: Liegeois, J. & Gheorghe, N.

Nederlands Jeugd Instituut (2010). Empowerment. Gevonden op 23 april 2010: <http://www.nji.nl/eCache/DEF/7/497.html>

- Newton, K. (2001). Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy. *International Political Science Review*, 2, 201–214.
- Nieuwenhuizen, E. (2004). *Factsheet Roma and Sinti in The Netherlands*. Nationaal Platform voor overleg en samenwerking tegen Racisme en Discriminatie, Rotterdam.
- Perkins, D. D. & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research, and application. *American Journal of Community Psychology*, 5, 569-579.
- Ohmer, M. L. (2007). Participation in Neighborhood Organizations and Its Relationship to Volunteers' Self- and Collective Efficacy and Sense of Community. *Social Work Research*, 2, 109-120.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2000). *Report and Recommendations on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*. Warschau: OSCE
- Rapparport, J. (1987). Terms of empowerment/examplers of prevention: toward a theory for community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, 121-148
- Regenmortel, van, T. (2002). *Empowerment en Maatzorg: Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede*. Leuven: Acco.
- Regenmortel, van, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18, 22-42.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2005). *Gezond actief: de relatie tussen ziekten, beperkingen en maatschappelijke participatie onder Nederlandse ouderen*. Bilthoven: Hoeymans, N., Timmermans, J. M., De Klerk, M. M. Y., De Boer, A. H., Deeg, D. J. H. & Poppelaars, J. L., et al.
- Rodrigues, P. R. (2006). Roma and Sinti in the Netherlands. *Roma Rights Quarterly*, 1, 31-38
- Rodrigues, P. R. & Matelski, M. (2004). *Monitor racism and the extreme right: Roma and Sinti*. Amsterdam: Anne Frank House; Leiden: Universiteit Leiden.

- Smith, E.P., Walker, K., Fields, L., Brookings, C.C., & Seay, R.C. (1999). Ethnic identity and its relationship to self-esteem, perceived efficacy and prosocial attitudes in early adolescence. *Journal of Adolescence*, 22, 867-880.
- Spencer, M.B., & Markstrom-Adams, C. (1990). Identity processes among racial and ethnic minority children in America. *Child Development*, 61, 290-310.
- Spolu International Foundation. (2007). *Strengthening the Roma voice, Annual Report 2006*. Nijmegen: Drukkerij Efficient.
- Spolu International Foundation. (2009). *Make the Roma voice heard! Annual Report 2008*. Nijmegen: Drukkerij Efficient.
- Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, 613-629.
- Steyaert, J., Bodd, J., & Linders, L. (2005). *Actief Burgerschap. Het betere trek- en duwwerk rondom publieke dienstverlening*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.
- The International Bank for Reconstruction and Development. (2003). *Roma in an expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington: Ringold, D., Orenstein, M. A. & Wilkens, E.
- Timmermans, R. & Van den Hurk. (2002). *Onderwijsdeelname van woonwagen- en zigeunerkinderen in de 20^e eeuw: Een trendstudie*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.
- Van den Heuvel, C. C. J. (2008). *Wisselgeld. Intensieve begeleiding voor multiprobleemgezinnen met een Roma achtergrond: "Zonder perspectief valt niets te coachen"*. Gemeente Nieuwegein.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten (2010). *Projectvoorstellen Platform Romagemeenten*. Den Haag: VNG.
- Verzaal, H. (2002). *Empowerment in de jeugdzorg. Onderzoek naar empowerment bevorderend gedrag van hulpverleners*. Academisch proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Vos, F. (2008). *Blauwe haren, zwarte ogen. De Roma cultuur van binnenuit*. Amsterdam: J.M. Meulemhoff.

W. J. H. Mulier Instituut (2006). *Jonge allochtonen en sport. Publicaties en projecten*. 's-Hertogenbosch: Janssens, J. & Leest, van der, J.

Women Win (2010). *Women Win Mission*. Gevonden op 24 januari 2010: <http://www.womenwin.org/#/mission>.

World Health Organization. (2002). *International classification of functioning, disability and health: ICF*. Geneva: World Health Organization.

Zimmerman, M. A., Israel, B. A., Schulz, A., & Checkoway, B. (1992). Further explorations in empowerment theory: An empirical analysis of psychological empowerment. *American Journal of Community Psychology, 20*, 707-727.

Zimmerman, M. A. & Rappaport, J. (1988). Citizen Participation, Perceived Control, and Psychological Empowerment. *American Journal of Community Psychology, 5*, 725-755.

Zimmerman, M. A. (1995). Psychological Empowerment: Issues and Illustrations. *American Journal of Community Psychology, 23*, 581-600.

Bijlage 1

Topiclijst Interviews

1) Inleiding

- Uitleg onderzoek en interview
- Voice recorder
- Anonimiteit

2) Persoonlijke informatie

- Naam en leeftijd
- Achtergrond informatie: persoonlijk verhaal
- Onderwijs
- Werk
- Familie

3) Empowerment

- Controle
  - a) Waargenomen eigen-effectiviteit
  - b) Locus of control
- Kritisch bewustzijn
  - a) Sociaal-politieke structuur
  - b) Groep indentificatie
- Participatie
- Opvoeding
  - a) Rol van opvoeding
  - b) Belangrijkste aspecten van opvoeding

4) Overig

- Situatie in Nieuwegein
- Toekomst Roma

5) Afsluiting